

Горох О. П.,

доцент кафедри галузевих правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРИНЦИП НЕВІДВОРОТНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ: АСПЕКТ УЗГОДЖЕНОСТІ

1. Одним з принципів кримінального права є принцип невідворотності кримінальної відповідальності (покарання). Варто зазначити, що чимало юристів цей принцип сприймають занадто вузько: не інакше як те, що кожний, хто вчинив злочин повинен обов'язково нести кримінальну відповідальність (підлягати покаранню). Видається, що у разі такого вузького розуміння цього принципу застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання чи його відбування певною мірою нівелює цей принцип і взагалі ставить під сумнів доцільність його виділення серед кримінально-правових принципів.

У цьому контексті вельми актуальним видається зауваження М. О. Бєляєва. Ще майже 30 років тому відомий криміналіст з цього приводу писав: «Вчинення будь-якого злочину тягне певну реакцію з боку держави. Те, що при деяких ситуаціях держава не вважає доцільним застосовувати покарання та звільняє від нього винуватого або заміняє покарання іншими заходами впливу, не означає, що покарання перестало бути невідворотним. Закон передбачає можливість призначення реального покарання за вчинення будь-якого злочину». Очевидно саме тому цей науковець пов'язував принцип невідворотності відповідальності (покарання) із застосуванням лише справедливого та доцільного покарання [1, с. 46-47].

Безумовно, що наукові здобутки цього вченого не могли не вплинути на вітчизняну кримінально-правову доктрину у цій сфері. Так, П. Л. Фріс вважає, що розглядати даний принцип слід не тільки у невідворотності застосування конкретного покарання до конкретної особи за конкретний злочин, а в більш широкому діалектичному аспекті – як відповідної позиції держави в питанні реакції на вчинення забороненого кримінальним законом діяння. Принцип невідворотності, вважає науковець, діє,

незважаючи на те – застосовано покарання до конкретної особи чи ні. У зв'язку з цим принцип невідворотності відповідальності він визначає як: виявлення та розкриття всіх без винятку вчинюваних у реальній дійсності злочинів; притягнення до кримінальної відповідальності всіх осіб, винних у їх вчиненні; застосування до кожного з них заходів кримінального покарання або замінюючих його мір, або звільнення від кримінальної відповідальності і (або) від покарання у випадках і на підставах, передбачених кримінальним законом; відшкодування заподіяної злочином шкоди [2, с. 88-91].

Доречно зазначити, що саме в своєму широкому значенні аналізований принцип відображений і в проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (допрацьований реєстр. № 2897) Цей документ визначає принцип невідворотності кримінальної відповідальності таким чином: «Кожна особа, яка вчинила діяння, передбачене цим Кодексом, підлягає покаранню та/або іншим заходам кримінально-правового характеру; звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування, а також заміна покарання більш м'яким допускаються лише у випадках, передбачених цим Кодексом» (стаття 2-8 Проекту) [3].

Отже, принцип невідворотності відповідальності (покарання) передбачає не лише застосування реального покарання до осіб, які вчинили злочин, а й застосування до винуватих інших заходів кримінально-правового характеру, передбачених Кримінальним кодексом України.

2. У контексті аналізованого потребує наукової уваги суперечливе, на нашу думку, закону роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, згідно якого суд «не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані. В таких випадках суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності, або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання» (абз. 7 п. 8 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7) [4]. Вивчення нами кримінальних справ показало, що суди у таких справах, не маючи для того відповідних законних підстав автоматично звільняють осіб від покарання, посилаючись при цьому на ч. 4 ст. 74 КК [5]. Отже, суди вважають, що оскільки аналізоване питання не визначене у законодавстві, більш справедливим буде відразу звільнити особу від покарання, а не обрати винуватому нехай навіть більш м'який вид

покарання. Однак вирішення судом аналізованої ситуації у такий спосіб зумовлює порушення питання про невідворотність кримінальної відповідальності. Більш того, вважаємо, що шлях, запропонований Пленумом Верховного Суду України, не має нічого спільного із принципом законності та є, по суті, застосуванням закону за аналогією. Адже у кримінальному законі не передбачено звільнення засуджених від покарання із зазначеної Пленумом підстави.

Без сумніву, уникнути порушення принципів законності та невідворотності кримінальної відповідальності у аналізованих випадках на практиці можна лише шляхом внесення змін до кримінального законодавства. Доречно зазначити, що українськими юристами запропоновані такі певні зміни. Так, А. І. Золотарьов пропонує доповнити ст. 74 КК положенням такого змісту: «У разі неможливості призначення особі будь-якого покарання, передбаченого санкцією статті, суд засуджує її і звільняє від покарання» [6, с. 165]. Схожі за своєю правовою спрямованістю зміни запропонував також Є. О. Письменський. Автор пропонує доповнити Кримінальний кодекс України статтею 74², в якій пропонує передбачити можливість звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку з установленням обставин, що унеможливають застосування покарання [7, с. 602]. Проте, на нашу думку, пропозиції цих вчених ігнорують принцип невідворотності кримінальної відповідальності у аналізованому контексті.

Більш прийнятною видається думка В. І. Тютюгіна щодо призначення у подібних ситуаціях покарання такій категорій як неповнолітні. Юрист пропонує доповнити ст. 103 КК положенням, що дозволить суду призначити неповнолітньому покарання більш м'яке, ніж передбачено санкцією, у випадках, якщо закріплені в санкції види покарання не можуть бути призначені неповнолітньому чи може бути призначений лише один, найбільш суворий вид покарання із тих декількох, які альтернативно нею передбачені [8, с. 47-50]. Імпонують нам також і погляди В. В. Антипова, який пропонує доповнити Загальну частину Кримінального кодексу України положенням про призначення більш м'якого покарання особі, у разі неможливості призначення їй покарання, передбаченого санкцією статті з огляду на її статус, зокрема, неповноліття, інвалідність, пенсійний вік [9, с. 183-184]. Водночас ці вчені не дають відповіді на запитання про те, яке рішення має прийняти суд, якщо буде встановлено, що особі винного з огляду на її статус та обставини справи не може бути призначений навіть більш м'який вид покарання, ніж передбачений санкцією статті.

3. Вважаємо, що у разі, коли санкцією закону, за якою засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її статус не можуть бути до неї застосовані, суд має спочатку вирішити питання про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією статті, а у разі неможливості призначення такого покарання – лише тоді вирішити питання про звільнення особи від покарання. Подібний підхід має бути застосований і щодо засуджених, які при відбуванні покарання набули іншого статусу, наприклад, стали інвалідами першої чи другої групи або непрацездатними, досягли пенсійного віку, завагітніли. Як варіант, пропонуємо Кримінальний кодекс України доповнити таким положенням: «Стаття 69-2. Призначення покарання за наявності обставин, що унеможливають застосування покарання, передбаченого санкцією статті. 1. У разі неможливості призначення особі з огляду на її статус покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, суд з урахуванням особи винного та обставин справи призначає такій особі більш м'яке покарання, ніж передбачено санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу». Статтю 82 КК видається доцільним доповнити таким положенням «7. У разі неможливості відбування особою з огляду на зміну її статусу покарання, визначеного судом, суд з урахуванням особи засудженого застосовує до неї більш м'яке покарання, ніж передбачено рішенням суду». У свою чергу стаття 74 КК має містити таке положення: «6. У разі неможливості застосування до осіб, зазначених у частині першій статті 69-2 або частині сьомій статті 82 цього Кодексу більш м'якого покарання, суд звільняє таких осіб від покарання чи його відбування».

Література:

1. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути её реализации/Н.А. Беляев. – Л.: Изд-во ЛенГУ, 1986. – 176 с.
2. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08/Павло Львович Фріс. – К., 2005. – 440 с.
3. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214
4. Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №6. – С. 14.
5. Архів Верховного Суду України. Справа 5-1063 км08; Архів Вижницького районного суду Чернівецької області. Справа № 1-134/09.

6. Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/Золотарьов Анатолій Іванович. – Х., 2007. – 222 с.
7. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія/Є.О. Письменський; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 728 с.
8. Тютюгин В.И. Некоторые вопросы реализации норм об особенностях уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. – 2004. – № 8. – С. 47-50.
9. Антипов В.В. Обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарань. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/Антипов Владислав Володимирович. – К., 2005. – 222 с.